

Žaža, Stanislav

K výrazovým prostředkům ujišťování a přesvědčování v ruštině a v češtině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2001, vol. 50, iss. A49, pp. [119]-125

ISBN 80-210-2600-6

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101769>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAV ŽAŽA

K VÝRAZOVÝM PROSTŘEDKŮM UJIŠŤOVÁNÍ A PŘESVĚDČOVÁNÍ V RUŠTINĚ A V ČEŠTINĚ

1. Již dříve jsme věnovali z porovnávacího hlediska pozornost výrazovým prostředkům vyjadřujícím některé postoje mluvčího k obsahu výpovědi (sr. zde seznam literatury 1972, 1979, 1981, 1985). Upozornili jsme na potřebnost diferenciace výrazů pravděpodobnostních, „arbitrativních“, jako *авось, вероятно, по всей вероятности, видно, возможно, кажется, может быть, наверно(е), очевидно, по-видимому, скорее всего, едва ли, вряд ли, ч. asi, bezpochyby, jistě₁, možná, patrně, pravděpodobně, snad, sotva, tuším, těžko, třeba, určitě₁*, ap. a výrazů přesvědčovacích, ujišťovacích, „persvazivních“, „konfirmativních“ (PV), jako *воистину, вправду, (и) впрямь, всерьёз, действительно, в действительности, ей-богу, железно, конечно, подлинно, поистине, правда, право, в (на) самом деле, серьёзно, факт, честное слово, ч. doopravdy, dozajista, opravdu, skutečně, vskutku, vážně, fakt(icky), namouduši, věru, jistě₂, určitě₂; pochopitelně, přirozeně, pravda(že), ovšem(že), samozřejmě, samo sebou* ap. Sr. rovněž H. Běličová, 1983, s. 19; M. Čejka, 1979, s. 214; 1980, s. 59.

2. Charakteristika těchto výrazů ve slovnících (např. AS XI, s. 8; VRČS I, s. 328) i v některých mluvnících, pokud tato slova registrují, není jednotná a dochází zde někdy k různým kontaminacím (ruští autoři zahrnují obojí zpravidla k sémanticky různorodé kategorii *вводных слов*, sr. např. RG, 1980, s. 230; KRG, s. 504, K. I. Bylinskij – D. E. Rozentel', 1961, s. 90). Nedostatek diferenciace je způsoben mj. i tím, že jsou některé z těchto výrazů polyfunkční, a proto rozlišit jejich základní i dílčí významy, rozmanité významové přesahy a specifické odstíny v různých komunikativních funkcích je vskutku dosti nesnadné. Tím obtížnější je pak popsat fungování těchto slov v konfrontačním pohledu.

Velmi frekventované jsou zejména především *действительно, в (на) самом деле, правда, право, серьёзно, честное слово*; některé zaujímají postavení periferní, např. *воистину*. V č. jim odpovídají výrazy *opravdu, doopravdy, skutečně, vskutku, fakt(icky), jistě₂, určitě₂, vážně, vpravdě* a n. j.

Tyto PV jsou charakterizovány tak, že jimi mluvčí ujišťuje adresáta o upřímnosti svého tvrzení, o jehož pravdivosti je sám přesvědčen, a opravňuje proto

i adresáta, aby s jeho pravdivostí souhlasil (sr. výše M. Čejka). Podle vymezení H. Běličové mluvěcí užitím těchto výrazů odstraňuje pochybnost adresáta, neboť o jistém faktu vypovídá buď na základě autopsie, nebo pramen své informace považuje za dostatečně hodnověrný. Za podstatný sémantický rys považujeme u těchto PV právě význam ‚ověřenost, popř. dokazatelnost propozičního obsahu, vylučující případné pochybnosti‘ (sr. S. Žaža, 1972, s. 54). M. Grepl-P. Karlík (1998, s. 492) uvádějí, že vedle performativních sloves typu *ujišťuji, ubezpečuji (tě), zaručuji se, přísahám* (r. *уверяю, убеждаю (тебя), ручаюсь, клянусь* – S. Ž.) patří tyto výrazy k základním prostředkům, jimiž se realizuje komunikační funkce ujišťování (sr. též R. Konvalinková, 1995, 223). Mluvěcí může ovšem adresáta ujišťovat i o upřímnosti své nejistoty, pochybnosti o něčem; z toho vyplývá, že jsou v zásadě tyto persvazivní výrazy kompatibilní s pravděpodobnostními, např. *Наш опыт, может быть, действительно удался. Наш pokus se možná opravdu podaří. – Павел, кажется, в самом деле заболел. Pavel zdá se doopravdy onemocněl. – Авдеев в самом деле, очевидно, прав. A. má skutečně asi pravdu. Sim.*

3. Běžné jsou tyto PV především v oznamovacích výpovědích orientovaných na přítomnost nebo minulost: *Этот человек действительно так и думает, как он говорит. Ten člověk opravdu так myslí, jak mluví. – Английскому языку краткословие действительно очень свойственно. Angličtině jsou krátká slova skutečně velmi vlastní. – Нет, послушайте; вы в самом деле мне нравитесь. Ne, poslyšte, vy se mi doopravdy líbíte. Ostr. A. N. – Коньяк в самом деле оказался хорошим. Ukázalo se, že je koňak skutečně добрый. Čech. – У вас правда температура. Máte opravdu zvýšenou teplotu. – Видела Луку, она правда выходит замуж. Viděla jsem L., opravdu se vdává. M. Čechova – Берти был и впрямь умён. B. byl doopravdy chytrý. Erenb. – А. Что мне делать? Б. Право / Честное слово, не знаю. То vážně / opravdu не вím. – Он обещал прийти и подлинно пришёл. Slíbil, že přijde, a skutečně пришёл. – А. Вам не понравилось? Б. Право же нет. А. Вам (то) не захотало? В. Правда не. – Пожалуй, он [мужчина] и вправду чем-то похож на героя Джека Лондона. Je snad doopravdy něčím podobný na hrdinu J. L. Z lit. – [Христос воскрес(e).] Воистину воскрес(e). Vskutku vstal z mrtvých. Velikonoční blahopřání.*

PV в самом деле je synonymní s *действительно*: *Здесь в самом деле чудесно. Zde je opravdu / skutečně nádherně. – Его прозвали «философом». Он и в самом деле занимался философией. Дали ми прездівку „filozof“. On se opravdu zabýval filozofií. Kar. Avšak PV на (самом) деле má význam přímo protikladný, synonymní s výrazem в действительности ‚ve skutečnosti‘. Mluvěcí jím vyjadřuje přesvědčení, že faktický stav věcí předcházejícímu předpokladu, domněnce, tvrzení ap. odporuje: *Вам эта долина казалась неинтересной. А на самом деле здесь чудесно. Вам se to údolí zdáло nezajímavé. Ale/A ve skutečnosti je tu nádherně. Z časop. – Он говорит, что здоров; на самом деле едва дышит. Ve skutečnosti sotva дýchá. VRČS – Нередко думаешь об одном, а на деле выходит другое. Často člověk myslí na jedno, а ve skutečnosti to dopadá jinak. Bab. Paradoxně se však někdy oba tyto výra-**

zy zaměňují. Východiskem jejich kontaminace je zřejmě jejich užití v doplňovacích otázkách (sr. níže).

Pozn. 1. Stojí-li PV před jiným členem než před predikátem, je jeho platnost člensky zúžena (podobně jako je tomu např. při větě / členské negaci), postoj mluvčího se však v něm stále reflektuje: *Тогда состоялись первые действительно демократические выборы ...оправду демократické volby. – Её успехи можно считать и впрямь колоссальными. Její úspěchy lze považovat za vskutku kolosální.*

2. České *оправду, дооправды* může mít ovšem také význam obyčejného kvalifikujícího adverbia patřícího do roviny propoziční (= ,opravdově'). Ruský protějšek je pak jiný, sr. *Мěli se spolu оправду (= opravdově) rádi. Они искренне / по-настоящему любили друг друга. – Lidé si opravду přeji mír. Люди по-настоящему / искренне желают мира.* Někdy ovšem není rozlišení propoziční a postojoyvé roviny snadné.

4. Ve zjišťovací otázce vyjadřují PV požadavek mluvčího vůči adresátovi, aby mu hodnověrně, na základě svého upřímného přesvědčení o ověřenosti, dokazatelnosti propozičního obsahu, potvrdil nebo vyvrátil jeho nejistotu nebo pochybnost: *Ирина действительно вышла замуж? I. se opravду vdala? – А вы в самом деле думаете, что счастье можно скопить? Вы si skutečně myslíte, že se štěstí dá nahromadit? – Вам правда эта картина нравится? Вам se ten образ дооправды líbí? – Ты правда любишь меня? – тихонько шепнула Лёля. Оправду тебе милуешь? – tichounce špitla L. Z lit. – Это вы? – Я, я! – Правда, вы? – Я! Jeste to vy? – Ano, já! – Оправду вы? – Ano! Z čas. – Вы, серьёзно, хотите об этом говорить? Вы vážně chcete o том mluvit?*

V doplňovací otázce chce mluvčí pomocí PV od adresáta na základě jeho upřímného přesvědčení o ověřenosti propozičního obsahu dosáhnout toho, aby mu hodnověrně sdělil, jaký je pravý stav věcí, neboť informaci, kterou má, chápe jako nejistou, mylnou nebo klamnou. Repertoár PV je zde omezen (ne-užívá se zde např. *правда*). Významy PV *действительно, в самом деле* a *на самом деле* se zde neutralizují ve ‚в действительности‘ podobně jako v češtině: *оправду, дооправды, skutečně* = ‚ve skutečnosti‘: *Где Елена Васильевна действительно живёт? Кде Je. V. opravду / skutečně / ve skutečnosti bydlí? – Как это случилось в / на самом деле? Jak se to дооправды приhodило? – Почему Витя на самом деле сердится? Проč se V. дооправды лóбит?*

5. V rozkazovacích výpovědích zdůrazňuje mluvčí pomocí těchto PV své upřímné přesvědčení o tom, že realizace propozičního obsahu je nutná a usiluje přimět adresáta, aby jej se stejnou hodnověrností realizoval. Např. *Вы маме действительно ничего не говорите! Маминце skutečně nic неříkejте!* V optativních výpovědích pak mluvčí vyjadřuje upřímnost svého přání s jistotou dosáhnout ověřitelné realizace propozičního obsahu (proti případnému opraku), např.: *Лишь бы папа действительно всё понял! Jen aby tatínek skutečně všechno pochopil! – Если бы Ева в самом деле вернулась вовремя! Кéž бы*

se E. opravdu vrátila včas! – Только бы завтра действительно не было дождя! Jen aby zítra doopravdy nepršelo!

6. Existenci uvedených PV ve výpovědích žádacích, podobně jako i v označovacích výpovědích situovaných do budoucnosti, v zásadě odporuje skutečnost, že děj, který se dosud nekonal, teprve předpokládaný, nemohl ještě být ověřen; chybí zde tedy podstatný významový rys, vlastní těmto výrazům ve výpovědích situovaných do přítomnosti nebo minulosti. Pokud je v těchto výpovědích výrazů typu *действительно / opravdu* přece jen užito, sblíží se zde sémanticky s PV *навверняка, непременно, обязательно, ей-богу, во что бы то ни стало* ap., v č. *jistě₂, určitě₂, rozhodně, bezpodmínečně, přísámbohu, na tou duši* ap. které jsou svým významem ‚vyloučení nemožnosti /nepravděpodobnosti‘ způsobilé pro ujišťování, přesvědčování adresáta, avšak postrádají rys ‚propoziční obsah ověřen‘. Vyjadřují jen vysoký stupeň přesvědčení o platnosti obsahu (sr. M. Grepl-P. Karlík, s. 483). Tím ovšem nabývají rázu výrazů arbitrativních, signalizujících, že mluvčí ‚přesvědčuje sám sebe‘ (sr. F. Kopečný, 1962, s. 256), že svým ujišťováním nebo přesvědčováním adresáta zastírá jisté procento své pochybnosti (sr. H. Běličová, s. 20). Např. *Петр наверняка опоздает. P. rozhodně / jistě / určitě přijde pozdě. – Рабочим разъясняли, что они наверняка победят царизм. Дělníkům se vysvětlovalo, že určitě zvíťзí над царизмом. Z odb. lit. – Иван Сергеевич, обязательно / непременно приходите и с женой в гости на следующей неделе! – I. S., rozhodně přijďte příští týden i s manželkou на návštěvu! – Вот скоро весна, я непременно отправлюсь в Обломовку. Врзо bude jaro, já se určitě vypravím do O. Čern. – Ей-богу, возьму да выдеру [тебя] кнутом. Na mou duši se seberu a spráskám tě bičem. Fad.*

7. Chce-li mluvčí zdůraznit, že hodnotí realizaci obsahu výpovědi jako samozřejmou, přirozenou, očekávanou, a zároveň o tom přesvědčit adresáta, může to učinit pomocí výrazů *естественно, понятно(е дело), (само собой) разумеется, конечно; přirozeně, pochopitelně, samozřejmě, само собой, то се ví (rozumí), овšem*. Např.: *Разумеется, мало кто дочитал до конца эту статью. То се rozumí, málokdo dočetl ten článek до konce. VRČS – Я, разумеется, с его фантазиями не согласился. Já jsem, то се rozumí, с jeho фантазиями несouhlasil. Z čas. – Дяде, естественно, пришлось бежать. Strýček přirozeně musel uprchnout. RGP – Отец, понятно, сразу догадался, в чём дело. Отец се pochopitelně hned довтíпил, о чём jde. – Эта задача будет для вас, конечно, пустяком. Ten úkol pro vás овšem bude maličkost. ČRS – Оно, конечно, бывает всякое. То се ví, může се stát všelicos. VRČS*

V ruštině se tyto výrazy mohou vyskytnout i ve zjišťovacích otázkách. Možným českým ekvivalentem je však jen otázka prezumptivní. Např. *Вы, конечно, знакомы с ним? Вы се с ним овšem znáte, не? – Вы, конечно, к моему сыну по какому-нибудь делу? Вы идете, овšem, за тым сыном в nějaké заležitosti, же ano? Lerm.*

Možné je užití těchto PV i ve výpovědích rozkazovacích: *Верните нам, конечно, наши документы! Вратіте nám овšem наше доклады! – Вы об этой истории, само собой, не упоминайте! О тей истории се само собой не змиңијте!*

Sémantika výpovědi přacích – nejistota, zda se projev vůle mluvčího usku-
teční, nebo ne – uplatnění těchto výrazů brání: **Лишь бы, понятно, еще раз
увидеть её!* * *Jen ji tak pochopitelně ještě jednou uvidět!*

8. Některé z uvedených výrazů mohou fungovat i jako samostatné věty. Nej-
širší funkční rejstřík má PV *правда*. Souvisí to bezpochyby s tím, že se toto
slovo v podstatě nevzdálilo původnímu významu substantiva, sr. *Это правда /
Правда ли, что вы хотите нас покинуть? Je to правда, že nás chcete
opustit?* Ve významu ‚opravdu‘ (sr. zde 4) vystupuje jako samostatná zjišťovací
otázka, sr. *А. Мне ваша картина нравится. Б. Правда? / Нет, правда? А.
Мне се váš образ líbí. В. Оправду? / Не, opravду? – А. Сколько вам лет? Б.
Двадцать девять. А. Правда? Б. Да. А. Kolik je vám let? В. 29. А. Доо-
правды? В. Ано. Kromě toho má však *правда* i význam vybidnutí k souhlasu
s tvrzením mluvčího, tj. ‚že ano?‘, ‚že je to tak (jak říkám)?‘ – *Не правда ли,
смелая мысль – переводить Бодлера? Odvážná myšlenka – překládat Вау-
делайра, není-liž правда? Z lit. – Кого нет, тому всё равно. Правда? Кдо
(уж) není, тому је všechno jedno. Же ano? Čuk. Může být rovněž i přitakáním
(= да): Правда, – сказал я. Ано, řekl jsem. Тамт. PV действительно а в са-
мом деле se však vyskytují jen jako samostatné zjišťovací otázky, ne jako vy-
bidnutí k souhlasu: *А. Петровы развелись. Б. Действительно? / В самом
деле? А. Р. се розвели. В. Дооправду?***

PV typu *естественно* a také PV *непрерменно, обязательно* fungují samo-
statně zpravidla jako přitakání. Jsou v podstatě všechny synonymní a liší se jen
stupněm intenzity souhlasu mluvčího: *А. Вы мне дадите (этот)словарь на
два дня? Б. Естественно / понятно / (само собой) разумеется / конечно /
непрерменно / обязательно...! А. Пůjčíte mi ten slovník на два дни? В. Приго-
жене / pochopitelně / samozřejmě / to se rozumí (samo sebou) / ovšem(že) / roz-
hodně...! – Я вас ещё увижу сегодня? – Да, да, конечно, – заторопился
Сабуров. – Конечно, увидите. Увидím вас ještě dnes? – Ано, ано, овšem, –
попšíл si S. – Овšemже увидите. Сим.*

9. Výrazy *правда* a *конечно* zčásti zasahují svými významy i mimo oblast
přesvědčování a ujišťování. Mluvčí jimi vyjadřuje, že nějaká skutečnost, kterou
připouští, je v jistém rozporu s možným očekáváním, se skutečnou situací
apod.: *Это, конечно, была ошибка, что он не пришел сам. Была то овšem
chyба, же періішел сáт. – Это, правда, на бумаге, в действительности же
это совсем иначе. То је овšem на раріђе, ве skutečnosti је то docela jinak.
ČRS – Руднев безпрестанно воевал с Павловским, правда, без особо-
го успеха. R. neustále bojoval s P., овšem без зvláštніho úспěchu. Verš.*

Vyjadřují-li tyto PV, že jde o skutečnost, která je korigována následujícím
faktem, ale nemůže mu zabránit, máme co činit se vztahem připustkově odpo-
rovacím. V č. je ekvivalentem PV výraz *sice, овšem* (sr. PMČ, 1995, s. 562).
Např. *Это, правда, дорого, но красиво. Je to sice drahé, ale krásné. RČS –
Это звучало упрёком, правда, мягким, но упрёком. Znělo то výтkou, sice
тітпой, але výтkou. Сим. – Они [учителя] люди, конечно, учёные..., но
имеют очень странные поступки. Jsou то овšem /sice lidé učení, ale mají
velice зvláštні chování. Гог.*

V č. se *ovšem* uplatňuje i jako odporovací spojka. V ruštině je toto užití méně obvyklé: *Hledal celý den, ovšem marně. Он искал весь день, но напрасно. ČRS – Auto se nám líbí, ovšem koupit ho nemůžete. Машина нам нравится, однако купить её нельзя.*

ZKRATKY

- AŠ Slovarь современного русского литературного языка 1–17, Москва, 1950–1965
 Bab. S. P. Babajevskij
 Čech. A. P. Čechov
 Čern. N. G. Černyševskij
 ČRS Česko-ruský slovník ČSAV 1–2, Praha-Moskva 1976
 Čuk. N. Čukovskij
 Erenb. I. G. Erenburg
 Fad. A. A. Fadějev
 Gog. N. V. Gogol
 Kar. A. A. Karavajeva
 KRG Краткая русская грамматика
 Lerm. M. Ju. Lermontov
 PMC Příruční mluvnice češtiny
 PMRČ Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy
 RČS Rusko-český slovník ČSAV 1–2, Praha-Moskva 1978
 RGM Русская грамматика 1–2, Москва
 RGP Русская грамматика 1–2, Praha
 Tamt. Tamtéž
 Verš. K. A. Veršinín
 VRČS Velký rusko-český slovník 1–6, Praha 1952–1964
 Z čas. Z časopisu
 Z lit. Z literatury
 Z odb. lit. Z odborné literatury

LITERATURA

- BAUER, J. a kol. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2. Skladba. Praha, SPN, 1979³.
 BELIČOVÁ, H. Modální báze jednoduché věty a souvětí. *Linguistica V*. Praha, ČSAV, 1983.
 ČEJKA, M. Propozice a stanoviska mluvčího k jejímu obsahu. *Slovo a slovesnost*, 1979, roč. 40, s. 214–217.
 — Postavení jistotní modality ve struktuře výpovědi. *Otázky slovenské syntaxe IV/2*, 1980, s. 53–62.
 GREPL, M. K problematice klasifikace ilokučných aktů III. *SP FFBU A* 45, 1997, s. 53–59.
 GREPL, M. – KARLÍK, P. Skladba češtiny. Olomouc, Votobia, 1998.
 KONVALINKOVÁ, R. O jistotách. *Роча Душану Шосарові*. Boskovice, Albert, 1995, s. 223–226.
 КОПЕЧНЫЙ, F. Základy české skladby. Praha, SPN, 1962².
 Mluvnice češtiny 3. Praha, Academia, 1987.
 Příruční mluvnice češtiny. Ed. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová. Praha, NLN, 1995.
 ŽAŽA, S. K výrazovým prostředkům tzv. jistotní modality. *Slavica Slovaca*, 1972, roč. 7, č. 1, s. 54–57.

- K úloze tzv. větných adverbii při vyjadřování mluvčího k propozičnímu obsahu. *Slovo a slovesnost*, 1979, roč. 40, s. 135–139.
- K diferenciaci tzv. postojových komentátorů propozičního obsahu. *Čs. rusistika*, 1981, roč. 26, č. 1, s. 11–15.
- K funkcím tzv. konfirmativ v ruštině a v češtině. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, FF, Philologica*, 1985, roč. 52, s. 221–225.
- БЫЛИНСКИЙ, К. И. – РОЗЕНТАЛЬ, Д. Э. Трудные случаи пунктуации. Москва, Искусство, 1961.
- ЗОЛОТОВА, Г. А. и колл. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва, ФФ МГУ, 1998.
- Краткая русская грамматика. Москва, Русский язык, 1989.
- Русская грамматика 1–2. Москва, Наука, 1980.
- Русская грамматика 1–2. Praha, Academia, 1979.

СЛОВА, ВЫРАЖАЮЩИЕ УБЕЖДЕНИЕ И УВЕРЕНИЕ В РУССКОМ И ЧЕШСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор статьи описывает т. наз. персвазивные выражения, т. е. языковые средства, при помощи которых говорящий уверяет собеседника в искренности своего утверждения, вытекающей из убеждения, что реализация содержания его высказывания им самим или другим лицом проверена. К указанным выражениям относятся, напр., р. *действительно, в самом деле, правда, подлинно, поистине* и др., ч. *opravdu, doopravdy, skutečně, vskutku* и др. Подобные выражения необходимо отличать от вводных слов, выражающих оценку говорящим степени достоверности сообщаемого, как р. *очевидно, вероятно, может быть, кажется, наверное, пожалуй* и др., ч. *zřejmě, pravděpodobně, patrně, možná, zdá se, asi, snad* и т. п. Внимание читателя обращается на роль персвазивных выражений в разных коммуникативных типах высказываний: устанавливаются модификации значений этих выражений, связанные с разными коммуникативными функциями высказывания (вопросительной, побудительной, оптативной), напр. *Ирина действительно вышла замуж? Irena se opravdu vdala? – Вы маме действительно ничего не говорите!* В высказываниях, содержание которых относится к будущему и, следовательно, его реализация пока не проверена, указанные выражения сближаются с такими словами, как *наверняка, непременно, обязательно, ей-богу* и др., ч. *jistě, určitě, rozhodně, na tou duši* и т. п., напр.: *Петр наверняка опоздает. Petr se jistě/určitě/rozhodně opozdí.* Особым подтипом персвазивных выражений автор статьи считает слова, дающие оценку содержания высказывания, как естественного, понятного, само собой разумеющегося, напр., *естественно, понятно, разумеется, конечно, ч. přirozeně, pochopitelně, samo sebou, ovšem: Отец, понятно, сразу догадался, в чем дело. Otec se pochopitelně hned dovtípil, oč jde.* В заключение статьи приводятся случаи употребления разных персвазивных слов как самостоятельных предложений, а также примеры использования их в других функциях.

